ponais est un des premiers livres connus en Orient; il date de 770 de notre ère. La bibliothèque de Sir Chester contient encore plus de 3000 manuscrits arabes, et bon nombre de manuscrits arméniens [20], syriaques, turcs, russes et hébreux, 32 manuscrits éthiopiens, dont Son Excellence le Docteur Cerulli a accepté d'entreprendre la description. Les pièces les plus anciennes de la bibliothèque de Sir Chester Beatty sont des tablettes babyloniennes (plus de 100), qui seraient d'environ 2500 à 2300 avant Jésus-Christ.

Sir Chester Beatty possède 276 papyrus grecs de la Bible; le plus ancien d'entre eux, qui date des environs de 150 après Jésus-Christ, reproduit *Deut.*, V, 12-22. C'est par ces papyrus bibliques que Sir Chester Beatty s'est fait un nom parmi les spécialistes de la critique textuelle de l'Ancien et du Nouveau Testament. Une autre collection, de plus de 130 papyrus grecs, illustre l'histoire de l'écriture grecque, depuis le troisième siècle avant Jésus-Christ jusqu'au huitième de notre ère. 611 des papyrus coptes manichéens, contenant des psaumes et des homélies, appartiennent également à Sir Chester, tandis qu'une autre partie de ces papyrus, d'abord à Berlin, est maintenant en Russie[21].

C'est donc dans l'achat des manuscrits orientaux que Sir Chester Beatty s'est spécialisé; il ne possède en effet qu'une centaine de manuscrits occidentaux. L'Occident s'est tourné vers l'Orient avec intérêt, et même avec passion, entre les deux guerres; dans le grand mouvement de recherche des manuscrits orientaux qui a commencé dès lors, Sir Chester Beatty a eu la bonne fortune d'avoir devancé ses contemporains, au moment où s'inaugurait cette course aux manuscrits orientaux, la collection de Sir Chester Beatty était en grande partie constituée. Grâce à des collaborateurs, qu'il a toujours heureusement discernés, autant qu'en raison de son intelligence et de son goût exquis, il n'y a réuni que des objets de qualité.

Sir Chester Beatty, qui a la plus grande admiration pour l'Eglise catholique et le St-Siège, est néanmoins demeuré, jusqu'ici du moins, dans l'église presbytérienne. Mais il y représente tous ces trésors de foi, de loyauté, d'amour des saintes Ecritures, qui existent en tant de nos frères séparés, et qui méritent notre plus grand respect, en même temps qu'ils avivent notre désir de voir cesser cette déchirure, qui attriste tous les cœurs chrétiens. Au contact de Sir Chester Beatty, j'ai éprouvé toute la vérité de ce que m'écrivait, en date du 4 Décembre 1956, un protestant dont l'âme rend le même son, Mr. Philippe Menoud, professeur aux Facultés protestantes de Neuchâtel et Montpellier (je le laisserai terminer cet article): « Dans les circonstances actuelles, ce qui nous est demandé, ce sont ces rapports personnels dans la cordialité et le respect, ces échanges confraternels dans la recherche. Nos pères se sont tenus à l'écart les uns des autres pendant près de quatre siècles. Quand nous nous serons entretenus ensemble pendant aussi longtemps (et sans doute même avant), beaucoup de problèmes qui paraissent aujourd'hui insolubles, auront trouvé leur solution».

DOM LOUIS LELOIR. O.S.B.

20. Cfr. *Sirarpie* Der Nersessian, *A Catalogue of the Armenian manuscripts with an Introduction on the History of the Armenian Arts.* Dublin, 1958.

21. On trouvera de plus amples informations sur le nombre des manuscrits et leurs divers catalogues imprimés dans l'ouvrage du Dr. Hayes, *The Chester Beatty Library,* Dublin, 1958.

Ս. ԵՓՐԵՄԻ «ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌ»Ի ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ԱՍՈՐԵՐԷՆ ԲՆԱԳԻՐԸ

ԳՐԵՑ՝ L. LELOIR O. S. B.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ ԹԱՐԳՄԱՆԱԲԱՐ

ՏԱՏԻԱՆՈՍԻ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌԸ

Տատիանոս եկեղեցական նշանաւոր հեղինակ մը էր, ծագած երկրորդ դարուն, եւ ունի բազմաթիւ ջատագովական երկեր։ Իր գլխաւոր գործերէն մէկն է Համաբարբառը, այսինքն՝ չորս Աւետարանների միաձոյլ խմբագրութիւնը, ժամանակագրական կարգով վերակազմուած։ Բնագիրը, ասորերէն լեզուով, անհետ կորսուած է։ Հասած են թարգմանութիւններ՝ պարսկերէն, արաբերէն, յունարէն եւ լատիներէն լեզուներով։ Պապիւրոսի պատառիկ մը գտնուած է 1933ին, որ կը ներկայացնէր Համաբարբառէն յունարէն հատուածներ. պատառիկը 256 թուականէն առաջ գրուած է, ըստ հեղինակաւոր հնագէտներու։

Ս. ԵՓՐԵՄԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Տատիանոսի «Համաբարբառ»ին ասորերէն կորուած բնագրին վերակազմութեան համար կարեւոր դեր ունին անոր մասին գրուած մեկնաբանութիւնները։ Ասոնց շարքին՝ գլխաւորն է Ս. Եփրեմի մեկնութիւնը, որու հեղինակութիւնը անզուգական է այս հարցին մէջ, ցորքան կը պակսին հնագոյն եւ աւելի վստահելի աղբիւրներ։ Ս. Եփրեմ իր մեկնութիւնը Տատիանոսէն երկու դար վերջ գրած է։ Ու թէեւ այդ ժամանակաշրջանին արդէն ձեռնմխութիւններ կատարուած են բնագրին մէջ, սակայն Ս. Եփրեմ ասորի է, ինքն ալ իր մեկնութիւնը գրած է ասորերէն, որով խմբագրուած էր նաեւ բնագիրը եւ մեծապէս ծաւալած։ Ճիշտ է որ Ս. Եփրեմ ծայրէ ծայր լրիւ չի մեկնաբերեր Տատիանոսի Աւետարանը, բայց ինչքան որ կը յիշատակէ, այդ բոլորը մաս կազմած է նաեւ Տատիանոսի բնագրին. հոս է Եփրեմեան գործին կարեւորութիւնը, քանի որ ասիկա՝ ուրիշ ոեւէ հեղինակի կամ մեկնիչի մասին չէ կարելի ըսել։

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Դժբախտաբար Տատիանոսի «Համաբարբառ»ին Եփրեմեան մեկնութեան ալ ասորի բնագիրը կորսուած էր, եւ մեր սակաւ ծանօթութիւնը կը պարտինք Եփրեմի հետեւող ասորի հեղինակներու մէջ։ Բերումներուն միայն, զորս համբերութեամբ հաստատած է Rendel Harris։ *Բայց Եփրեմի այս մեկնութիւնը հայերէնի թարգմանուած էր ոսկեդարուն. եւ այս թարգմանութիւնը կը պահուէր երկու ձեռագիրներու մէջ, որոնք կը գտնուին Վենետիկ Ս. Ղազար, Մխիթարեան Հայրերու Ձեռագրատան մէջ։*

1846ին, Մխիթարեան Հայրերը հրատարակած են զայն. բայց այդ թուականին մէկ ձեռագիր միայն ունէին։ Երկրորդը աւելի ուշ գտած են։ Եւ 1876ին Dr. Moesinger *հրատարակած է՝ Մխիթարեան տպարանէն՝ հայերէն խմբագրութեան լատիներէն թարգմանութիւնը, հիմնուելով վերոյիշեալ երկու ձեռագիրներուն վրայ։*

1953ին, նոյն ինքն յօդուածիս հեղինակը, Հ. Լուի Լըլուար, հրատարակած է հայերէն թարգմանութեան քննական բնագիրը, հիմնուելով Ս. Ղազարու երկու ձեռագիրներուն վրայ, Լուվէնի արեւելագիտական հրատարակութեան շարքին մէջ։ Ցաջորդ տարին, միեւնոյն Հայրը, հրատարակած է նաեւ լատիներէն նոր թարգմանութիւն մը՝ հայերէն խմբագրութեան։

ԱՍՈՐԵՐԷՆ ԲՆԱԳԻՐԸ

1957ին մեծ նորութիւն մը եկաւ յեղաշրջել կացութիւնը։ Իտալնտայէն, Տիար Ալֆրէտ Զըսթըր Պիթի յաջողած էր ձեռք ձգել հին ձեռագիր մը, որու երկրորդ մասին մէջ կը գտնուէր «Համաբարբառ»ի Եփրեմեան մեկնութեան ասորերէն բնագիրը, որ մինչեւ այդ թուականը ի սպառ կորսուած կը կարծուէր։

Հ. Լըլուարի կ'առաջարկուի պատրաստել հրատարակութիւնը՝ ասորերէն այդ նորագիւտ բնագրին եւ պատրաստել անոր թարգմանութիւնը։ Աշխատութիւնը այժմ տպագրութեան ընթացքի մէջ է, Օքսֆորտ։

Զըսթըր Պիթիի այս ձեռագիրը (թ. 709) մագաղաթեայ է. Եփրեմի մեկնութիւնը կը գրաւէ 64 թուղթ, այն է 128 էջ. գրուած է estrangelo, *հինգերորդ դարու վերջերը, կամ ամէնէն ուշ՝ վեցերորդի սկիզբը, հնագրական յայտնի տուեալներէն դատելով։ Դժբախտաբար ձեռագիրը թերի մասեր ունի, եւ հայերէն թարգմանութեան գրեթէ կէսը չունի իր համապատասխանը՝ ասորերէն բնագրին մէջ։ Ցայտնի է որ ասորերէն նորագիւտ բնագրի թերի մասերը՝ բնագրական խակական պակասներ են, ձեռագրէն ինկած մասեր, եւ ոչ թէ համառօտ խմբագրութեան մը արդիւնք։ Արդարեւ ամէն հատուած (եւ ասիկա չորս անգամ կը պատահի) կը մնայ անաւարտ, եւ յաջորդ թուղթով բոլորովին տարբեր նիւթի մէջ կը մտնենք, եւ ճիշտ մէջտեղը նախադասութեան մը՝ որուն սկզբնաւորութիւնը չէ տրուած մեզի։ Ասորերէն այս նորագիւտ ձեռագրին մէջ, ըստ Հ. Լըլուարի, չուրջ 50 թուղթ կը պակսի։*

ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԺԷՔԸ

«Համաբարբառ»ի Եփրեմեան մեկնութիւնէն, հետեւաբար, դոնէ երկար մասի մը մի միայն հայերէն թարգմանութիւնը կը մնայ տակաւին. եւ հակառակ Զբսթբը Պիթիի դիւին, հայերէն թարգմանութիւնը կը շարունակէ ունենալ իր կարեւորագոյն դերը:

Ասորական ընագրէն կը պակսին հետեւեալ դրուագները. անմեղ մանուկներու ջարդը, Յիսուսի կրօսուիլն ու դտնուիլը՝ տաճարին մէջ, Յիսուսի մկրտութիւնը, անապատի փորձութիւնները, առաջին աշակերտներու ընտրութիւնը, Կանայի հարսանիքը, անդամալոյծին բժշկութիւնը, լերան քարոզը, աշակերտներու քարոզութեան առաքումը, Մարթայի եւ Մարիամի հատուածը, կըտակի քարոզը, չարչարանքի պատումէն մասեր:

Զեռագրին հետ միաժամանակ Տիար Զ. Պ. գնած է նաեւ ասորերէն լեզուով գրուած առանձին թերթ մը, երկու էջ, զոր ուշի ուշով քննելէ վերջ, Հ. Լըլուար նկատած է որ կը ներկայացնէ «Համաբարբառ»ի մեկնութեան յաջորդող Եփրեմեան հատուածներ, եւ կ՚աւարտի հայերէն թարգմանութեան մէջ գտնուող երկու յաւելուածներէն առաջինով:

ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌԻ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ ՏԻՊԱՐՆԵՐ

Ասորերէն նորագիւտ ընագրին մէջ պահուած մասերը կը վկայեն որ հայերէն թարգմանութիւնը հաւատարիմ մնացած է, ընդհանրապէս, ընագրին: Սակայն ընագրին բաղդատմամբ, հայերէնը երբեմն կը յաւելու եւ երբեմն կը յապաւէ ինչ ինչ մասեր: Այսպէս, ԻԱ գլուխէն առաջ՝ կը յապաւէ. իսկ ԻԱ գլուխէն վերջ՝ կը յաւելու: Հարկ է եզրակացնել՝ որ այն ասորերէն ընագիրը, որմէ կատարուած է հայերէն սոկեդարեան թարգմանութիւնը, տարբեր էր Զբսթբը Պիթիի այս նորագիւտ օրինակէն, ձեռագրական տարբեր ընտանիքի կը պատկանէր: Ասկից կ՚ածի նաեւ ուսումնասէրներու հետաքրքրութիւնը: Ապահովապէս կարելի է եզրակացնել՝ որ «Համաբարբառ»ի մեկնութեան Եփրեմեան մեկնութիւնը յեղյեղուկ վիճակ մը ունեցած ըլլայ, եւ կրած ըլլայ զանազան փոփոխութիւններ:

ՆՈՐ ԼՈՅՍԵՐ

Երբեմն ասորերէնը կը ծառայէ հասկնալու հայերէն թարգմանութեան մութ կէտերը, բայց հայերէնն ալ՝ իր կարգին՝ յաճախ կ՚առաջնորդէ ասորերէնի վիճելի կէտերը լուսաբանելու: Երբեմն ասորերէնի ընդօրինակութեան սխալներու կը հանդիպինք, զորս կ՚ուղղէ հայերէնը:

Ուրեմն, եթէ ասորերէն ընագրին յայտնութիւնը կը ներկայացնէ անդրադարձ աշխատանքի մը պատեհութիւնը եւ միջոցը, միւս կողմէ պէտք չէ նսեմացնել այն արժէքն ու օգտակարութիւնը, զոր տակաւին պիտի շարունակէ ընձեռել հայերէն թարգմանութիւնը:

ԶԲՍԹԲՐ ՊԻԹԻԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Յօդուածին հեղինակը իր դրութեան վերջին մասը կը նուիրէ վաստակաւոր ու դիտնական Տիար Զբսթբը Պիթիի կեանքին ու գործունէութեան, վեր հանելով անոր յիսնամեայ հաւաքածոյին արժէքը:

Արդարեւ 86ամեայ Տիար Զ. Պ. հսկայական գործունէութիւն մը ունեցած է նախ իր հանքային ճարտարապետ. սկսելով իր աշխատաւոր, յաջորդաբար վարած ու կազմակերպած է ընկերութիւններ զանազան երկիրներու մէջ (Մեքսիքա, Քոնկոյ, Եուկոսլաւիա, Ռուսաստան), շահագործած է պղինձի, կապարի, արծաթի եւ ադամանդի հանքեր: Իր վաստակը նուիրականացուցած է բարեգործական ու մարդասիրական ձեռնարկներով, այն ասոյնցմէ՝ որ մինչեւ իսկ զինք անուանած են «ոսկիէ սրտով՝ պղինձի թագաւոր»:

1913ին է որ սկսած է հաւաքել հնութիւններ, Գահիրէի շուկային մէջ գնելով առաջին անգամ Ղուրանի ձեռագիր մը, սքանչելիօրէն մանրանկարուած:

Ներկայիս իր հաւաքածոն կը պարունակէ Ղուրանի 150 դեղեցիկ ձեռագիր. ունի բազմաթիւ պարսկական, հնդկական, թիպէթեան, պիրմանեան, սիամական ձեռագիրներ, 3000 արաբերէն ձեռագիր, 32 եթովպական ձեռագիր, ինչպէս նաեւ հայերէն, ասորերէն, երրայերէն, ռուսերէն, թրքերէն ձեռագիրներ: Ունի 276 յունագիր պապիրոսներ՝ Աստուածաշունչի, 611 մանիքեական պապիւրոս՝ զպաերէն: Իր հաւաքածոյին հնագոյն առարկաներն են Բաբելոնական ազիւսներ 2500–3000 թուականներէն Ն. Ք.:

Իր հաւաքածոյին հայերէն ձեռագրերու ցուցակը հրատարակած է Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեան, գեղարուեստական նմանահանութիւններով բազմաթիւ մանրանկարներու:

Այսպէս իր հաւաքածոն ճոխ ու բազմապիսի, մեծ դիւրութիւն եւ առաղձ կ՚ընձեռէ արեւելագէտներու՝ նորագոյն ուսումնասիրութիւններով նոր լոյսեր սփռելու դիտութեան: Եւ Տիար Զ. Պ. շնորհիւ բազմաթիւ աշխատակիցներու, զորս դիտցած է ընտրել իր լուսաւոր լայնատեսութեամբ, տուած է եւ կու տայ իր լաւագոյնը՝ ճաշակի եւ մտքի նուրբ ընտրողութեամբ:

Հեղինակը կ՚աւարտէ իր ուսումնասիրութիւնը ջերմ շնորհակալութեամբ եւ մաղթանքի վառ ըղձացումներով:

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՊԱՅՈՅՑԸ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻ Ի. 8 ՀԱՄԱՐԻՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆ

Թորինոյ հրատարակուող Sindon ամսաթերթի տարեւոյս Ապրիլի թիւին մէջ, սեծարգոյ Հայր Լաւերնեը, Քարոզիչներու կարգէն, մեկնութիւն մը կու տայ, իր դատումով ճշտագոյնը, այն համարին՝ ուր Չորրորդ Աւետարանը կը նկարագրէ ինչ որ Սիմոն Պետրոս եւ միւս Աշակերտը Յիսուսի գերեզմանին մէջ գտան, եւ ինչ հետեւանքի որ իրենք յանգեցան:

Համբերատար եւ առարկայական խուզարկութիւններու միջոցով հեղինակը յստակօրէն կը բացատրէ փաստը՝ որոնցմով կ՚ապացուցանէ թէ աստուածային խաչեալի մարմինը անցաւ պատանքին մէջէն, եւ աս այնպիսի կանոնաւոր կերպով՝ որ չիտակ փռուած եւ փոքր վարինկաւ՝ որ չիտակ փռուած եւ փոքր վարշամակը կը գտնուէին իրենց տեղը. այսինքն հոն, ուր որ էր՝ երբ գերեզմանին կափարիչ մեծ վէմը թաւալեցուցած էին ու մեկնած Յովսէփ Արեմաթացին ու Նիկոդեմոս:

Պիտի փորձեմ տալ նախ համառօտ ամփոփութիւն մը այդ յօդուածին, աւելցնելու համար քանի մը խորհրդածութիւններ:

* * *

«Երանի որոց ոչ իցէ տեսեալ եւ հաւատասցեն» (Յոհ. Ի. 29): Այս բառերով կը դովէր Յիսուս լաւագոյն հաւատքը, այն՝ որ զգայարանքներու, աչքի կամ շօշափելիքի հաւատումը չի պահանջեր, այլ կը յենու նախ Աստուծոյ խօսքին վրայ:

Կը թուի թէ Յովհաննէս ինքզինքը մեղադրած ըլլայ՝ Ս. Գրքին վկայութիւններով լոկ Յարութեան չհաւատալուն: Աւետարանները օրինակ մը չեն յիշեր ոչ մէկ աշակերտի հաւատքին, թէ Յիսուս երրորդ օրը ստուգիւ ողջ էր՝ կանխաւ ուսած ըլլալուն համար: Ընդհակառակն, այն տպաւորութիւնը կ՚ունենանք, որ բարեպաշտ կիները հրեշտակներուն հաւաստումը ընդունելով՝ հաւատացին յարուցեալ Յիսուսի, զինքը տեսնելէ առաջ: Իսկ Առաքեալները, ամէնքն ալ, սպասեցին տեսնելու եւ նոյն իսկ չօշափելու Յարուցեալը, հաւատք ընծայելու համար: Մինչ քրիստոնեաներու անհամար բազմութեան հաւատքը ամբողջովին «ի լրոյ» է (Հռոմ. Դ. 17), հաստատուած վկայութեան վրայ անոնց՝ որ տեսան. այն հաւատքը, զոր Յիսուս յանդիմանեց՝ աշակերտները ատոր մէջ պակսած ըլլալնուն (Մարկ. ԺԶ. 14):

Բոլոր Առաքեալներն ըսի. հարկ է սակայն պարզաբանել: Սիրոյ առաքեալը կը պատմէ թէ Զատկի առաւօտուն, գերեզմանին մէջ եղած կտաւները դիտելով՝ հաւատաց. այսինքն՝ թէ Յիսուս յարութիւն առած էր: Թեթեւօրէն չէ որ «հաւատաց» բայը կը գործածէ Չորրորդ Աւետարանը: Պիտի նախընտրէ՞ր արդեօք կրկնել Մագդալենացիին հետ՝ թէ մարմինը գողցուած էր: Աւետարանչին տրուած ճոխ բացատրութիւնը այս դէպքին, ցոյց կու տայ մանրամասնութիւնները՝ գերեզմանին մէջ անոր կատարած զննութեան կարեւորութեանը: Զափազանցուած պնդում պիտի ըլլար իրօք՝ եթէ գողութիւն մը միայն հաւաստել ըլլար:

Սակայն Յովհաննէս, եղած կտաւները դիտելով, ի՞նչպէս կրցաւ հետեւցնել՝ թէ Յիսուս յարութիւն առած էր: Ոսկերերան կ՚ըսէ՝ թէ մերժելով որոշակի գողութեան մը վարկածը: Ընդհակառակն, կարդալով երկու Կիւրեղներու մեկնութիւնները, այն տպաւորութիւնը կ՚ունենանք՝ թէ կտաւներուն դիրքը պատճառ եղաւ Յարութեան հաւատալու, առանց դիմելու անկարելի եւ անհաւանական դատուած գողութեան կարծիքին: Ս. Կիւրեղ Երուսաղեմացին կ՚ըսէ թէ երկու Առաքեալները (հաւատացին) գերեզման երթալով եւ տեսնելով թաղումին կտաւները, որոնց մէջ Յիսուսը պատած էին, եւ մնացած էին տեղւոյն վրայ՝ յարութենէն վերջ: Իսկ Աղեքսանդրիոյ Հայրապետը կը յայտարարէ որոշակի, թէ նախ քան Յարուցեալը տեսնելը

© National Library of Armenia